

Mahasamut Sud Kob Fun: The Myanmar Youth Theatre; an Applied Theatre Process Teaching Human Value in the Aspect of Children Rights of the Stateless Youth in Mahachai District

Pawaluk Suraswadi

Ph.D. (Development Education)

Chulalongkorn University, Thailand

E-mail: pawaluk@lsed.tu.ac.th

31

ปีที่ 26

ฉบับที่ 2

พ.ศ.

-

ศ.ศ.

2563

Abstract

This research article is part of the research project, Creating an Applied Theatre Production for Building Awareness of the Children Rights in the Stateless Youth and their Migrant Parents from Myanmar in Mahachai District, Samutsakorn Province, Thailand. The writer presents data of which the research team did an action research creating a theatre project with a stateless youth in Mahachai district. The applied theatre process of Mahasamut Sut Kob Fun enables the youth to recognize what is lacking in their life, which are their basic rights. The rehearsing and performing process makes the youth

ละครเยาวชนเชื้อชาติพม่าเรื่อง “มหาสมุทรสุดขอบฝัน”| ปวลักษณ์ สุรัสวดี

learn to look at their inborn problems in a positive way
so the youth will not give up with their life and gain
resilient qualities in their living in order to live their life
with goal and self-actualization.

Keywords:

ละครเยาวชนเชื้อชาติพม่าเรื่อง “มหาสมุทรสุดขอบฝัน” กระบวนการละคร สอนคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ ประเด็นเรื่อง สิทธิในเยาวชนไร้สัญชาติ ในตำบลมหาชัย

ปาลักชี สุรัสวดี

ปริญญาเอก (การศึกษาเพื่อการพัฒนา)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประเทศไทย

Email: pawaluk@lsed.tu.ac.th

33

ปีที่ 26
ฉบับที่ 2
พ.ศ.
-
ศ.ศ.
2563

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยโครงการการสร้างสรรค์ละครประยุกต์เพื่อสร้างการตระหนักรู้เรื่องสิทธิเด็กของเยาวชนไร้สัญชาติที่มีพ่อแม่เป็นแรงงานที่มาจากประเทศพม่าในตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ผู้เขียนนำเสนอข้อมูลจากที่มีวิจัยที่ลงไปทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการสร้างสรรค์ละครกับเยาวชนไร้สัญชาติในตำบลมหาชัย กระบวนการละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันทำให้เยาวชนได้รับรู้และมองเห็นสิ่งที่ตนขาดได้แก่สิทธิขั้นพื้นฐานและความปลอดภัยในชีวิต กระบวนการซ้อมและเร่แสดงละครเรื่องดังกล่าวทำให้เยาวชนเรียนรู้เปลี่ยนแปลงมองปัญหาของตนเอง

ละครเยาวชนเชื้อชาติพม่าเรื่อง “มหาสมุทรสุดขอบฝัน”| ปวลักษณ์ สุรัสวดี

ในแง่บวก ไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคใดๆ เกิดความยืดหยุ่น
ในการใช้ชีวิต (Resilient) และมุ่งที่จะพัฒนาตนเองต่อไปอย่างมีเป้าหมายในชีวิต

คำสำคัญ: มหาชัย ละครประยุกต์ เยาวชนไร้สัญชาติ
สิทธิมนุษยชน

บทนำ

ละครเยาวชนเชื้อชาติพม่าเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันเกิดจากที่มิวจัดลงไปทำงานในพื้นที่และสัมภาษณ์องค์กรในพื้นที่ รับผิดชอบของแรงงานข้ามชาติและเยาวชนไร้สัญชาติในตำบลมหาชัยว่า ปัญหาของการทำงานกับเยาวชนไร้สัญชาติคือ “เยาวชนไม่มีเป้าหมายในชีวิต ความไม่แน่นอนของกฎหมายไทยร่วมกับความซับซ้อนของเอกสารยืนยันตัวตนของเยาวชนไร้สัญชาติในการเข้ารับและการรับรองวุฒิการศึกษาขั้นพื้นฐาน” (เจ้าหน้าที่มูลนิธิเตรียมชีวิต1: 25 มีนาคม 2562) ทั้งนี้เยาวชนผู้เข้าร่วมในโครงการวิจัยเป็นเยาวชนที่เปราะบางอยู่ในความคุ้มครองของมูลนิธิเครือข่ายส่งเสริมคุณภาพชีวิตแรงงานในตำบลมหาชัย มีจำนวนทั้งสิ้น 6 คน อายุระหว่าง 11-18 ปี

เยาวชนเหล่านี้ไม่มีสถานะทางบุคคลและถูกละเมิดสิทธิได้ง่าย จึงนำมาสู่คำถามของการวิจัยในโครงการนี้ว่าที่มิวจะใช้กระบวนการทางศิลปะและการละครเพื่อสร้างการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงแก่เยาวชนกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เขามีชีวิตเป็นอยู่ที่ดีสมศักดิ์ศรีของสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์คนหนึ่งควรจะต้องมีได้อย่างไร ละครเยาวชนเชื้อชาติพม่าเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการสร้างละครยุคเพื่อสร้างการตระหนักรู้เรื่องสิทธิเด็กของเยาวชนไร้สัญชาติที่มีพ่อแม่เป็นแรงงานที่มาจากประเทศพม่าในตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร โครงการวิจัยดังกล่าวได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายมนุษยศาสตร์ พ.ศ.2561

แนวคิดสิทธิมนุษยชน และข้อค้นพบในงานวิจัยเรื่องนี้

สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิทางธรรมชาติที่เป็นของมนุษย์ทุกคน เป็นคุณค่าสากลโดยมนุษย์ทุกคนต้องรับรู้ถึงความสำคัญของสิทธิดังกล่าวเพราะเป็นเรื่องพื้นฐานที่นำสู่การปกป้องตัวเองตลอดจนการเลือกวิธีดำเนินชีวิตและนำสู่ความเคารพ การปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันอย่างเพื่อนมนุษย์ เยอร์เกน

ฮาร์เบอร์มาส (แอนดรู แคลปแฮม, 2559: 36-37) นักปรัชญาสมัยใหม่ กล่าวถึงความสำคัญของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ว่า “มีรากมาจากกฎหมายที่ให้คุณค่ากับความเท่าเทียมกันและความเป็นสากล แนวความคิดเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์คือข้อต่อทางความคิดที่เชื่อมศีลธรรมว่าด้วยการเคารพทุกคนอย่างเท่าเทียมกันเข้ากับกฎหมายบ้านเมืองและกระบวนการร่างกฎหมายที่เป็นประชาธิปไตย” ในบทความเรื่อง ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และความจริงอันเป็นอุดมคติของสิทธิมนุษยชน เฮอร์เกน ฮาร์เบอร์มาส (2010: 468-469) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในมนุษย์ว่า “เป็นเครื่องมือในการสร้างสังคมที่ยอมให้ผู้คนมีเสรีภาพที่จะพัฒนาในฐานะปัจเจกผู้มีอิสระในการเลือกและในขณะเดียวกันก็ยอมให้เข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจของชุมชนได้อย่างเท่าเทียม แนวทางดังกล่าวยกระดับมนุษย์ผู้นั้นให้เป็น ‘พลเมือง’ ที่มีสิทธิเท่าเทียมกันและได้รับการเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์”

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (2549: 73) อภิปรายถึง แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน ผ่านทางการวิเคราะห์ข้อเขียนของเทียนวรรณซึ่งสะท้อนถึงความสำคัญของการพัฒนาในตัวเองบุคคลตามแนวคิดของเฮอร์เกน ฮาร์เบอร์มาส ดังนี้ “ความเป็นมนุษย์คือความสามารถและความกล้าอันมีอยู่ในตัวของตนเอง ไม่ใช่ความสามารถที่มาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือได้มาจากประเพณีและความเชื่อแต่โบราณกาล ทั้งยังเป็นความสามารถที่จะสร้างจากการปฏิบัติให้เกิดขึ้นกับตัวเองและผู้อื่นได้ด้วย นั่นคือจุดหมายของความเป็นมนุษย์อย่างหนึ่งคือการยกระดับสร้างสรรค์ตนเองให้ดีขึ้นเช่นเดียวกับการช่วยเหลือผู้อื่นด้วยเช่นกัน คุณสมบัติภายในตัวมนุษย์เองนี้ไม่ใช่บรรทัดฐานทางศาสนาดังเช่นแต่ก่อนที่ใช้อ้างเพื่อบรรลุจุดหมายของการสร้างระเบียบอันดีงามของสังคม หากแต่เป็นคุณสมบัติทางโลกของมนุษย์ที่สามารถดัดแปลงสังคมในโลกนี้ได้ด้วยตนเอง”

ธเนศ กล่าวถึงคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ดังกล่าวว่าอยู่บนพื้นฐานของหลักการทางสังคมในโลกแบบใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน

ตามแนวทางของโลกตะวันตกสมัยใหม่ซึ่งเป็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์
ปัจเจกที่มากับตัวของมนุษย์เองและสามารถพัฒนาได้ด้วยตนเอง คุณค่า
ดังกล่าวไม่ใช่จริยธรรมหรือคำสอนทางศาสนาและการพึ่งพาอำนาจในสังคม
ขณะเดียวกันคุณค่าความเป็นมนุษย์ดังกล่าวของตะวันตกก็ยังให้ความสำคัญ
ต่อภววิสัย (การมองโลกบนพื้นฐานของความเป็นจริง) ด้วย ทั้งนี้ “คุณค่า
ดังกล่าวคือมโนทัศน์เรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมกันในความเป็นเจ้าของ
และที่มาของรัฐบาล มโนทัศน์เรื่องศักดิ์ศรีของความเป็นคน การมีส่วนร่วม
อย่างอิสระในกระบวนการตัดสินใจของชุมชนและสังคม และมโนทัศน์เรื่อง
ความยุติธรรมทางสังคม” (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2549: 60) คุณธรรมของ
ความเป็นมนุษย์นี้คือหลักการและข้อค้นพบหนึ่งที่ทิมวิจิย์ค้นพบจากการ
สร้างสรรค์ละครยาวชนเชื้อชาติพม่าเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันร่วมกับ
พัฒนาเยาวชนในโครงการเพื่อให้ตระหนักรู้ถึงความสำคัญของสิทธิขั้นพื้นฐาน
และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของตนเอง

ทิมวิจิย์ของโครงการประกอบด้วย บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดง
ชุตินตา พุฒิกุลางกูร ครูสอนการขับร้องและดนตรี คณศักดิ์ นักรบ ศิลปิน
อาสาผู้ออกแบบการเคลื่อนไหวและตัวผู้วิจัยผู้เป็นผู้อำนวยการแสดงและ
ผู้บันทึกข้อมูลตลอดทั้งโครงการ

ในการสร้างสรรค์เรื่องของละคร บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงไม่ได้
เริ่มต้นด้วยหลักการทางด้านสิทธิมนุษยชนแต่เอาตัวเยาวชนเป็นตัวตั้งและ
ค่อย ๆ พุดคุย ดึงเรื่องออกมาจากตัวเยาวชนเพื่อพัฒนาเรื่องที่มาจากหัวใจ
บุญพงษ์ พานิช (9 เมษายน 2562) กล่าวว่า “กระบวนการดังกล่าวมุ่งให้
เยาวชนเข้าใจถึงความสำคัญของสิทธิมนุษยชน และค่อย ๆ ก้าวข้ามปัญหา
บางอย่างในชีวิตด้วยตัวของเยาวชนเองและด้วยกระบวนการละคร ทั้งนี้
เพราะเขาเป็นเยาวชนและพลเมืองของโลกนี้”

จุดเริ่มต้นของละครเริ่มจาก บุญพงษ์ พานิชถามเยาวชนว่า “อยากขอ
ให้ได้อะไร” (บุญพงษ์ พานิช, 9 เมษายน 2562) เยาวชนทั้ง 6 คน (9
เมษายน 2562) ตอบว่า “อยากได้เจอกับพ่อแม่ อยากให้ครอบครัวมีความสุข

อยากให้ได้เรียนหนังสือ อยากมีบ้านที่อบอุ่นอยู่” กิจกรรมดังกล่าวนำสู่กิจกรรมการเล่าเรื่องและแต่งเรื่องเพื่อหาโครงเรื่องและนำไปสู่การสร้างละครของโครงการ จากนั้นบุญพงษ์นำกิจกรรมให้เยาวชนขีดหุ่นจากกระดาษพรีฟเพื่อให้เยาวชนสื่อสารไปกับหุ่นและมีลมหายใจเดียวกันกับหุ่น หากการเคลื่อนไหวของหุ่นโดย บุญพงษ์คอยกำกับให้เยาวชนหาการเคลื่อนไหวของหุ่น เยาวชนในกลุ่มนี้สามารถเคลื่อนไหวหุ่นได้ดีและใช้ร่างกายได้ดี นำไปสู่การสร้างสรรค์รูปแบบของละครที่เน้นการเคลื่อนไหว การใช้ร่างกายเล่าเรื่อง

เพิ่มเติมจากการฝึกการเคลื่อนไหวเพื่อให้ร่างกายของเยาวชนเปิด ชุดิมตา พุทธิกลางกูรนำกิจกรรมประกอบจังหวะร่วมกับเล่นเครื่องเปียนโนเพื่อใช้จังหวะและดนตรีเป็นตัวคลี่คลายอารมณ์ เยียวยาความตึงเครียดของเยาวชนและทำให้เยาวชนได้เรียนรู้และสนุกกับการเคลื่อนไหวร่วมกับดนตรีและการร้องเพลงตามคีย์ของโน้ตที่ถูกต้อง ในตอนท้ายของการพัฒนาละคร คณะกัณฑ์กรบผู้กำกับทำเต้นได้พัฒนาจากการต่อสู้และการเคลื่อนไหวของเยาวชนได้แก่นิทานปี่ตางที่เยาวชนจะตะตอยและสู้ตามศักยภาพของเยาวชน เพื่อให้การเคลื่อนไหวของเยาวชนวิจิตรและมีลีลาที่ขยายการเคลื่อนไหวเหล่านั้นออกมาอย่างมีศิลปะ

กระบวนการสร้างสรรค์ละครประยุกต์

บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงและทีมวิจัยต้องการพูดถึงสิทธิของเยาวชนไร้สัญชาติโดยใช้กระบวนการพัฒนาละครที่ให้ตัวเยาวชนพูดด้วยตนเอง บุญพงษ์ พานิชในฐานะนักการละครจึงค่อย ๆ พูดคุยกับเยาวชนในด้านปัญหาในชีวิตของเยาวชนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิขั้นพื้นฐานรับรู้และรับฟังประเด็นนามธรรมต่าง ๆ จากนั้นจึงบันทึกเป็นเนื้อเรื่องบทละครออกมาให้เยาวชนซ้อมและแสดงเพื่อสอนเกี่ยวกับสิทธิเด็กและสิทธิมนุษยชน

บุญพงษ์ พานิช (25 สิงหาคม 2562) กล่าวถึงมุมมองของตนในฐานะนักการละครที่มีต่อประเด็นสิทธิมนุษยชนว่า “อย่างบ้านเราในเอเชียสิทธิของเราคือเรื่องของหัวใจล้วน ๆ เลย ถ้าทางพุทธศาสนามันเป็นเรื่องของศีลทั้งนั้น

แต่ถ้าเป็นทางเรานั้นเป็นเรื่องของสมาธิ ปัญญา ซึ่งมันกว้างกว่านั้นมากในทางเอเชีย ผมก็เลยมองเห็นว่าผมน่าจะพูดถึงอะไรก็ได้ที่เด็ก ๆ อยากรู้เรื่องซึ่งอันนี้ก็หมายถึงสิทธิเช่นเดียวกับในมุมที่ผมมีโอกาสได้คุยกับเยาวชน 6 คนในโครงการที่ผมลองถามว่าถ้าเราอยากจะพูดเรื่องของตนเองเราจะพูดเรื่องอะไรและทำกิจกรรมต่าง ๆ กลายเป็นว่าเด็ก ๆ อยากรู้เรื่องความฝันของตัวเอง พอผมมีโจทย์จากน้อง ๆ ผมเลยมาทำความเข้าใจกันและใช้กระบวนการของละครและศิลปะในการตั้งเรื่องราวสิ่งที่เขาอยากจะพูดจริง ๆ ออกมาผ่านร่างกาย ผ่านน้ำเสียง ผ่านการเคลื่อนไหว และผ่านบทเพลง กลายเป็นการร้อยเรียงเรื่องราวและนำมาประติดประต่อเรื่อง ทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการทำงานชิ้นนี้ ผู้กำกับเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกเท่านั้นเองว่า จะทำอย่างไรให้เรื่องนี้มันร้อยเป็นงานขึ้นมา เยาวชนและผู้กำกับช่วยกันพัฒนาจนเป็นงานชิ้นนี้”

กระบวนการละครประยุกต์ที่บุญพงษ์ พานิชใช้ทำงานกับเยาวชนจึงมีทั้งละครสร้างสรรค์ ซึ่งเป็น “กระบวนการที่มุ่งให้เยาวชนค้นหา พัฒนา แสดงและสื่อสารความคิด มุมมองและความรู้สึกผ่านทางกระบวนการทางการละคร” (อดัม แบลทเนอร์, 2007: 79) การเรียนรู้ผ่านทางการแสดงหรือการสวมบทบาทสมมติ ตลอดจนการใช้และเตรียมความพร้อมของร่างกายผ่านทางทักษะทั้ง 7 ด้านของละครสร้างสรรค์ได้แก่ “การใช้ประสาทสัมผัส จินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ การเคลื่อนไหวสร้างสรรค์ การใช้ทำใบ้ การพูดต้นสด และการแสดงละครแบบพูดต้นสด” (ปาริชาติ จึงวิวัฒนาภรณ์, 2546: 37)

การสร้างสรรค์ละครของบุญพงษ์ยังเป็นวิธีการทำงานร่วมกับเยาวชนให้เยาวชนช่วยกันคิด (Devising) โดยเอาตัวเยาวชนเป็นศูนย์กลาง ครูผู้นำกระบวนการเป็นคนนำการตั้งคำถามในประเด็นต่าง ๆ ที่ครูคิดว่าสำคัญกับตัวของเยาวชนในประเด็นเรื่องสิทธิ จากนั้นครูกระบวนการจะเป็นผู้ช่วยให้เยาวชนเป็นผู้ลองแสดง พัฒนาและสร้างเรื่องของเยาวชนออกมา

บุญพงษ์ พานิชพัฒนาเนื้อเรื่องละครกับเยาวชนในโครงการ (ปาลักษณ์ สุรัสวดี: 2562, 9 เมษายน)

บุญพงษ์ พานิช (25 สิงหาคม 2562) กล่าวถึงความสำคัญของ การพัฒนาเยาวชนด้วยกระบวนการละครประยุกต์ว่า “ในด้านการทำงานที่ ละครเริ่มต้นจากที่ผมมีความเชื่อว่าถ้าร่างกายมันเปิด เสี่ยงมันเปิดจะทำให้ ใจของเยาวชนราบรื่นมากขึ้น ในวันแรกที่เจอห้อง ๆ ผมรู้จักห้อง ๆ ในอีก มุมหนึ่ง ในมุมที่เขายังไม่กล้าพูด ไม่กล้าเคลื่อนไหวร่างกาย ห้อง ๆ ยังกังวล ว่าที่จะพูดในสิ่งที่เขายากพูดแม้กระทั่งความฝันเอง พอผมเริ่มทำละครผม เห็นว่าเมื่อไรก็ตามที่ได้รู้จักและเชื่อมั่นว่าร่างกายตัวเองสามารถทำอะไรได้ มากกว่าเดิม สิ่งนี้จะช่วยให้เขาพูดอะไรได้มากกว่าเดิม แม้กระทั่งการฝึก เสี่ยงก็ทำให้เขากล้าที่จะอำปากพูด กล้าที่จะส่งเสียงมากขึ้น คิดว่ามันจะช่วย ทำให้สิ่งที่เขายากพูดอยู่ในใจสามารถที่จะออกมาจากหัวใจของเขาได้ เลย คิดว่ากระบวนการละครมันเริ่มจากตรงนี้เริ่มจากทำร่างกายก่อน ฝึกร่างกาย ประสาทสัมผัสต่าง ๆ”

ในการทำงานครั้งนี้ผู้กำกับการแสดงจึงพยายามรวบรวมเรื่องและ ข้อมูลมาจากเด็กให้มากที่สุด ผู้กำกับไม่เขียนบทเองเพราะถือเป็นสิทธิของ เยาวชนให้เยาวชนได้มีโอกาสได้พูด บุญพงษ์ พานิช (14 พฤษภาคม 2562) กล่าวเสริมว่า “ถ้าสมมุติเราบอกเยาวชนให้พูดแบบนั้นแบบนี้จะกลายเป็น ว่าเราไปสร้างกรอบบางอย่างให้เขา ผมต้องการให้เป็นบทละครต่างหากที่ จะทำให้เยาวชนรู้ว่าอันนี้ต้องเสี่ยงดังเพราะเยาวชนรู้สึกว่ายากพูด ได้พูด กระบวนการชวนให้เขาได้แชร์ การทำงานครั้งนี้ใช้การหยิบจับมากกว่าโดย ผู้กำกับเห็นมุมนี้ว่าต้องรีบนำมาใช้เพราะฉะนั้นละครเรื่องนี้จะมีแนวคิดกว้าง ๆ แล้วก็มียตอนย่อย ๆ ต่าง ๆ ที่เขาได้พูด”

โครงเรื่องของละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันเกี่ยวกับการผจญภัยของ เยาวชนทั้ง 6 คนที่เล่นเรืออยู่ในทะเลกว้างไปจนถึงเกาะแห่งหนึ่ง เยาวชน จึงสร้างบ้านที่ปลอดภัยเพื่อให้เยาวชนอยู่อาศัยได้อย่างมีศักยภาพ มีความ ปลอดภัยในชีวิตของตนเองและชีวิตของเพื่อน ในตอนท้ายเยาวชนได้ต่อสู้ กับปีศาจที่ต้องการขโมยสิ่งของและสิทธิที่จำเป็นขั้นพื้นฐานของตนไป เยาวชนช่วยกันสู้จนชนะจึงได้ขอพรจากม้ายูนีคอร์นด้วยความหวังว่าพร

ทั้ง 6 ประการจะเป็นจริง ละครเรื่องดังกล่าวพูดถึงหลักสิทธิเด็ก 4 ประการ ได้แก่ การอยู่รอด การได้รับความคุ้มครอง การพัฒนาและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยรัฐนั้น ๆ

เยาวชนแสดงละครที่โรงละครของคณะดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยบูรพา (ปวลักษ์ สุรัสวดี: 2562, 25 สิงหาคม)

ประเด็นด้านสิทธิเด็กในละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันประกอบด้วย **ประเด็นสิทธิที่เยาวชนจะพัฒนาและมีชีวิตอยู่**

เนื้อเรื่องและการกระทำหลักของละครบอกเล่าถึงเยาวชนที่ต้องช่วยกันพายเรือข้ามมหาสมุทรที่กว้างใหญ่และเต็มไปด้วยอันตรายด้วยกันจากนั้นเยาวชนบอกเล่าถึงความฝันในชีวิตของตนว่าตนอยากจะทำอะไรในอนาคต ได้แก่ แร็ปเปอร์ นางแบบ นักเต้นบัลเลต์ นักร้องและหมอที่รักษาคนไขโดยไม่คิดเงิน บุญพงษ์ พานิช (29 เมษายน 2562) กล่าวถึงความสำคัญของตอนดังกล่าวว่า “เยาวชนบอกความฝันให้กับเพื่อน ๆ เพราะหนูอยากจะทำให้มันเป็นจริง มันเป็นตัวตนของหนู เป็นอัตลักษณ์และความหมายในการใช้ชีวิตของหนู”

ประเด็นสิทธิที่เยาวชนจะได้รับการคุ้มครอง

ในฉากที่เยาวชนติดเกาะและต้องช่วยกันสร้างบ้านที่ปลอดภัย บุญพงษ์ให้เยาวชนทำโครงเรื่องแล้วค่อย ๆ เติมประเด็นสิทธิลงไปให้ชัดขึ้น โดยบุญพงษ์ให้โจทย์ว่าเมื่อเยาวชนเจออันตรายแล้วเยาวชนจะสร้างบ้านเพื่อให้เยาวชนอยู่ที่เกาะ บุญพงษ์ให้เยาวชนแต่ละคนพูดถึงอันตรายในชีวิตที่ตัวเองเคยเจอและให้เยาวชนคิดว่าจะทำอย่างไรเพื่อแก้ไขปัญหาและอันตรายดังกล่าวจากนั้นบุญพงษ์เชื่อมโยงกับสิทธิเรื่องความปลอดภัยของเยาวชนและพัฒนาเป็นตอนสร้างบ้านในละครเรื่องนี้

ผู้กำกับการแสดงนำเรื่องที่มาจากมุมมองที่ตัวเยาวชนเห็น เป็นเรื่องจากชีวิตของเยาวชน เรื่องราวที่ได้ยังแสดงถึงมุมมอง ความสัมพันธ์ของเยาวชนที่มีต่อคนที่เขาอยู่ด้วยโดยรอบ ละครเรื่องนี้เล่าเรื่องราวและเผยมุมมองของ

ชีวิตที่เยาวชนขาดโดยนักการละครจะเสริมมูมด้านสิทธิเด็กและสิทธิมนุษยชนตลอดจนให้เยาวชนได้พัฒนาและรับรู้เรื่องสิทธิดังกล่าวในขั้นตอนการพัฒนาเรื่อง การซ่อมละครและการแสดงละครแก่ชุมชนและสังคม

ละครเยาวชนเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันจึงเป็นกระบวนการสร้างความเปลี่ยนแปลงในตัวเยาวชน กระบวนการละครเป็นกระบวนการที่ค่อย ๆ พุดคุย เปิดใจกับเยาวชน ทำให้เยาวชนมั่นใจ ได้คิดย้อนกลับมาใคร่ครวญค้นหาตัวเอง และก้าวไปข้างหน้าในทิศทางที่จะพัฒนาตนเองและยืดหยุ่นต่อปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต บุญพงษ์ พานิช (29 เมษายน 2562) ให้สัมภาษณ์ว่า “วิธีการพัฒนาเรื่องละครในโครงการนี้เสมือนกับให้เยาวชนแต่งเรื่องเล่าจากชีวิตของเขาเองเพื่อให้แสดงออกมาแก่ผู้ชม ผมนำเรื่องราวชีวิตของเขากลับเข้าสู่เขาเองผ่านกระบวนการละครเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวเยาวชน กระบวนการละครและจินตนาการจะช่วยให้นักแสดงเชื่อมโยงเรื่องราวต่าง ๆ ได้”

กระบวนการละครประยุกต์ในโครงการวิจัยเรื่องนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้และการคิดวิเคราะห์หิวพากษ์หรือที่เรียกว่า “praxis” (Paulo Freire, 1972: 52) ได้แก่การลงมือทำซ้ำร่วมกับการคิดวิเคราะห์และวิพากษ์ประกอบไปด้วยกัน (Action and Reflection) โดยกิจกรรมการสร้างสรรค์ละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันมีส่วนเกี่ยวข้องกับพื้นที่หรือสภาพแวดล้อมที่ผู้เรียนอาศัยอยู่ในประเด็นเรื่องปัญหาและสิทธิขั้นพื้นฐานของเยาวชน กระบวนการละครทำให้เยาวชนได้เกิดการคิดวิเคราะห์และวิพากษ์เกี่ยวกับประเด็นปัญหาทางสังคม ความสัมพันธ์และการสร้างสุนทรียสนทนา (dialogue) ระหว่างครูผู้นำกระบวนการ/ผู้กำกับในการสร้างสรรค์ละคร หรือที่ผู้วิจัยขอใช้ว่าการสานเสวนาในแนวราบได้นำสู่การเปิดใจและสร้างความเข้าใจในตัวตนและคุณค่าของเยาวชนเองในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง กระบวนการละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันได้พัฒนา “คุณธรรมความเป็นมนุษย์” หรือมโนทัศน์เรื่องศักดิ์ศรีของความเป็นคน ที่ว่ามนุษย์ต้องมีศักดิ์ศรี และสามารถพัฒนาตนเอง ในการเลือกที่จะใช้ชีวิตได้ตามที่เออร์เกน ฮาร์เบอร์มาสและธเนศ อาภรณ์สุวรรณได้กล่าวไว้ในมโนทัศน์เรื่องสิทธิมนุษยชน

ผลของงานวิจัยที่เกิดขึ้น

ทีมวิจัยได้พาเยาวชนเร่แสดงละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันในตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครจำนวน 5 รอบ ทีมมหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี และกรุงเทพฯ จำนวน 4 รอบ ทำให้เยาวชนได้แสดงให้กับผู้ชมละครที่เป็นเยาวชนลูกหลานของแรงงานข้ามชาติเช่นเดียวกับตัวเยาวชนเองและผู้ชมที่เป็นคนไทย เยาวชนทั้ง 6 คนสะท้อนจากการเร่แสดงละครเรื่องดังกล่าวในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

เยาวชนรู้สึกมีความสุขที่ได้ทำงานกับเพื่อน ๆ ร่วมโครงการ ได้พบกับเพื่อน ๆ กลุ่มใหม่ที่รับฟัง สะท้อนและแลกเปลี่ยนกับเยาวชนเกี่ยวกับเรื่องราวที่แสดงให้ผู้ชมฟัง ดังที่เยาวชน 3 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “พวกเราได้มีส่วนร่วมกับเพื่อน ๆ ได้มีความสุข ได้รับความรู้ที่เราเอาไปใช้ในชีวิตประจำวันก็ได้ค่ะ พวกหนูชอบคุณครูทุกคนที่มาสอนให้หนูได้ความรู้พวกนี้ค่ะว่าเราไปเข้าร่วมกับสังคมได้ค่ะ”

เยาวชน 2 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “ตอนแรกพวกหนูทะเลาะกันเยอะมาก เกียวกกันเยอะมาก แต่พอทำไปทำมามันก็เหมือนเป็นพี่น้องกัน เพราะตอนแรกเรามาจากคนละเมือง เวลาที่เราป่วยพอกับแม่ไม่ได้อยู่ข้าง ๆ เราแต่หันมาเจอน้อง ๆ มีน้อง ๆ คอยอยู่ข้างเราเสมอค่ะ นี่เลยอบอุ่นค่ะ มันมีคนรักเรา” เยาวชน 2 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวเสริมว่า “การซ้อมละครช่วยให้พวกเรารู้ว่าเป็นเพื่อนกันต้องช่วยเหลือกัน ไม่ทิ้งกัน”

เยาวชนได้เรียนรู้เรื่องการต่อสู้ชีวิต มองโลกในแง่บวกและไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคใด ๆ เกิดความยืดหยุ่นในการใช้ชีวิต (Resilient) มุ่งที่จะพัฒนาตนเองต่อไปและมีเป้าหมายในชีวิต ดังที่บุญพงษ์ พานิช (25 สิงหาคม 2562) กล่าวว่า “การทำละครไม่ใช่ว่าการสงเคราะห์แต่เป็นการสนับสนุนเขาให้ไปสู่ฝั่งฝันที่ปลอดภัย”

เยาวชน 3 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวว่า “แม้เราเจออุปสรรคอะไรก็ต้องสู้ ครูบุญพงษ์เคยบอกว่าพวกเรามีความฝัน ถ้าเจอกับอุปสรรคอะไรก็ต้องไปให้ถึง หนูคิดว่าหนูจะทำให้มันดีที่สุด หนูจะไปให้ถึงเป้าหมายให้ได้”

เยาวชน 2 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “เวลาที่เราพ่ายเรือใน (เรื่องของละคร) เราจะนึกในใจว่าเราจะต้องไปให้ถึงเป้าหมายนั้นให้ได้ แล้วทุกคนจะทำได้พร้อมกัน” เยาวชน 2 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวเสริมว่า “ตอนแรก ๆ เราเป็นคนที่ย่อแอแต่ตอนที่พวกหนูไปแสดงละครแล้วในนั้นมีการสู้กับปีศาจเลยรู้สึกว่เมื่อเราเจออุปสรรคอะไรก็ตาม เราก็สู้กับอุปสรรคนั้นให้ได้ สิ่งที่สำคัญที่สุดคือเราต้องสู้”

เยาวชน 6 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “ความฝันมันเป็นสิ่งส่วนบุคคลครับ คนทุกคนมีร่างกายเหมือนกันแต่ความฝันแตกต่างกัน ฝันอยากเป็นอะไรก็ฝัน ฝันให้สูงไว้ก่อน ถ้าเราไม่มีความฝันเส้นทางเดินในอนาคตอาจจะไม่แน่ชัดไม่รู้จะเดินทางไปทางไหน”

เยาวชน 4 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “ละครได้สอนให้ระวังตัวมากขึ้น สอนให้รู้ว่าความพยายามของเราจะไปถึงที่ที่เราไม่ได้คิดไว้ก็ได้ละ เราต้องสู้ไปทุกที่ที่เราจะไปเพราะถ้าเราไม่สู้เราก็จะไม่รอดละ หนูขอแค่รู้สึกว่ขอแค่เป็นคนธรรมดาอย่างเรา มีชีวิตที่มีความสุขไม่ไปกังวลกับอะไรมากก็พอแล้วละ”

จากประเด็นดังกล่าว ผู้ดูแลเยาวชนในมูลนิธิเครือข่ายส่งเสริมคุณภาพชีวิตแรงงาน (14 สิงหาคม 2562) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวเยาวชนว่า “อย่างละครในครั้งนี้ทำให้เด็กบางคนพบคุณค่าตัวเองจากการทำละครตรงนี้ทำให้เขารู้สึกว่เขามีพรสวรรค์ เด็กบางคนไม่มีพื้นที่ในการปลดปล่อยตนเอง การมาทำตรงนี้ทำให้เขาลดความรุนแรงลง พอมีละครตรงนี้เขามีพื้นที่ที่จะคลายออก ความฝันบางคนคืออยากจะเป็นครู ครูในความหมายของเขาคือคนที่ดูแลเด็ก เมื่อเขาถูกดูแลมาก็อยากจะไปดูแลเด็กคนอื่นที่เปราะบางมากกว่าเขา เด็กที่อยู่มากกว่าหนึ่งปีจะเห็นเป้าหมายของตนเองที่ชัดเจน เด็กพวกนี้จะตั้งคำถามได้เร็วและจะรู้ว่าตนเองจะมีความมั่นคงได้อย่างไร”

กระบวนการละครทำให้เยาวชนได้เรียนรู้ผ่านร่างกายและได้ฝึกสมาธิ

เยาวชน 2 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “หนูเป็นคนที่ชอบอยู่นิ่ง ๆ ไม่เคยทำอะไรเลย แต่ตอนที่ไปแสดงทำให้รู้ว่าร่างกายเราทำได้หลายอย่าง เมื่อ

ก่อนไม่เคยรู้ว่าร่างกายเราไปได้ไกลมากแค่ไหน”

เยาวชน 3 (7 ตุลาคม 2562) กล่าวว่า “หนูได้เรียนรู้เรื่องการวอร์มอัพ และการทำสมาธิ 14 จังหวัดที่ครูบุญพงษ์สอนให้ ไม่เคยคิดมาก่อนว่าเราจะอยู่ในตัวละครได้”

ในส่วนของผู้ชมละคร ละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฟ้าทำให้ผู้ชมตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นเรื่องสิทธิในตัวผู้ชมละครด้วยว่าเราในฐานะพลเมืองคนหนึ่งเราทำได้ดีแค่ไหนแล้วที่จะช่วยเหลือเยาวชนไร้สัญชาติที่มีชีวิตอยู่ในประเทศไทยเหล่านี้

ผู้ชมละคร 4 (23 กรกฎาคม 2562) รอบการแสดงที่วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ กล่าวว่า “ละครดีเกินคาด ผมคิดว่าสิทธิที่พูดถึงความฝันของตัวเองเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกพูดถึงนะ ถ้าถามว่าสิทธิพื้นฐานคืออะไรจะเป็นเชิงเหตุผล ผมว่าสิ่งที่ผมประทับใจคือละครพยายามพูดถึงสิทธิหรือเปล่าไม่รู้ แต่การที่เด็กได้พูดถึงความฝัน สิ่งที่เขารักและผูกพันอันนี้เป็นสิทธิที่เขาจะลุกขึ้นมาค้นหา ตั้งคำถาม บอกเล่าให้คนอื่นได้รับรู้ มันเป็นสิทธิที่ในฐานะเขาถูกมองว่าเป็นคนนอกของสังคมไทย คนไทยก็ควรจะมีสิทธิ์พูด มันกลับจะตั้งคำถามกับคนดูด้วยนะว่าคุณจะดูแลเขาหรือสนับสนุนเขาหรือเปล่าเพราะเขาก็เป็นคนเหมือนเรา เหมือนลูกของเรา ผมประทับใจกระบวนการของศิลปะที่ทำให้ค้นพบศักยภาพของเด็กซึ่งมันไม่ใช่นิยามที่ผูกขาดอย่างเดียว เด็กทุกคนมีคุณค่า ผมคิดว่าละครเรื่องนี้ช่วยให้การใช้กระบวนการละครทำให้เด็กพบคุณค่าของเขา แต่ฉากเปิดฉากแรกก็อยู่แล้ว นื่องอาจจะไม่ใช่สัญชาติไทย แต่เขาเป็นศิลปินนะที่มันถูกซุกซ่อนอยู่ กระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดทำให้ค้นพบศักยภาพของเยาวชนเลย ละครให้เขาปล่อยพลังเพราะทุกคนมีทักษะของตนเอง ผมค้นพบว่ามันเป็นคุณค่าความงามของคน เยาวชนพาผู้ชมก้าวข้ามอะไรบางอย่างแล้วทำให้ผมก็ตั้งคำถามกับตัวเราเองเหมือนกัน”

ผู้ชมละคร 1 (25 สิงหาคม 2562) รอบการแสดงที่โรงละครคณะดนตรี และการแสดง มหาวิทยาลัยบูรพา กล่าวถึงละครว่า

“ผมอาจจะป็นรุ่นที่ได้มีที่อยู่ผ้งอยู่ที่ใดที่หนึ่งไปแล้วถ้าเราต้องเดินทาง

ในมหาสมุทรเราอาจจะเดินทางโดยเรือที่อาจจะไม่ได้เห็นคลื่นลมมากนักแต่ทุกคนเดินทางไปยังเป้าหมายอยู่ แต่เราเดินทางโดยเรือสำราญ เราแทบจะไม่รู้สึกเลยว่ากำลังเดินทางไปไหนสักที่หนึ่ง เรามีสิ่งที่สะดวกสบายมากมายเหมือนบ้านเรา แต่กับน้อง ๆ เขาเดินทางด้วยเรือที่ต้องเจอคลื่นลม ปะทะกับลมแรงตลอดเวลา อยากให้ทุกคนเรียนรู้จากเรื่องของเด็ก ๆ ครับ เด็ก ๆ ทุกคนเดินทางจนถึงตรงนี้ แข็งแรงมาก เดินทางมาจนสามารถมาเล่าเรื่องของตัวเองให้ฟังได้ น่าชื่นชมมากจริง ๆ ครับ”

นักศึกษาอาสาสมัครฝึกงาน จากคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นที่ได้ช่วยทีมวิจัยทำงานกับเยาวชนได้สะท้อนถึงละครเรื่องดังกล่าวดังนี้

นักศึกษา 1 (9 สิงหาคม 2562) กล่าวว่า “ทุกคนต่างต้องการการยอมรับความรักและโอกาส แต่ต้องการพ่อแม่ให้อยู่ด้วยกัน มันโดนมากเลยคะ รู้สึกดีใจที่ได้มาเจอน้อง ๆ แล้วก็เห็นว่าในประเทศเราต้องการอีกหลายคนต้องการให้เราไปช่วยทำให้เขามีชีวิตชีวาขึ้น น้องทุกคนมีของอยู่แล้วแค่เราหยิบสิ่งที่เขามีออกมา รู้สึกว่ากระบวนการละครดี ช่วยพัฒนาตัวเขาให้มีความมั่นใจ ไม่ตัดพ้อตัวเองเพราะจริง ๆ แล้วเขามีสิ่งที่ดี”

นักศึกษา 2 (9 สิงหาคม 2562) กล่าวว่า “น้อง ๆ มีความเป็นตัวตนของเขา เยาวชน 1 ร้องเพลง เขาใส่เต็มที่เคยมันเป็นความใส ๆ เราก็รู้สึกไปตามเขา ที่เราเห็นคือเยาวชนมีสิทธิอะไรอีกเยอะแต่ทุกอย่างมันยังไม่ชัดเจน เขาเลยไม่ชัดเจนกับตัวเองเหมือนเป็นการช่วยแต่ไม่ได้ช่วย ตัวเขาเหมือนจะโดนลอยแพ น้องช่วยกันพายเรือ แต่สุดท้ายแล้วมันเป็นเรื่องผ่านของเขา คุยด้วยความที่เขาเป็นเด็กของโลกนี้ทุกคนจึงมีสิทธิที่จะฝันถึงอนาคตที่ดี”

ละครสะท้อนความรู้สึกของผู้ชม ทำให้ผู้ชมเข้าใจความรู้สึกของเยาวชนไร้สัญชาติที่เป็นนักแสดง

กระบวนการละครประยุกต์ของละครเรื่องมหาสมุทรสุดขอบฝันคือความสัมพันธ์ของครูผู้นำกระบวนการที่ทำงานกับเยาวชนโดยทีมวิจัยค่อย ๆ สืบและสร้างเรื่องราวจากเยาวชน โดยเยาวชนจะค่อย ๆ เปิดเผยประเด็น

ปัญหาแก่ทีมวิจัย บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงและทีมวิจัยลงไปจัดระเบียบชีวิตของเด็กด้วยกระบวนการละครเพื่อเอาสิ่งที่อยู่ในจิตใต้สำนึกของเขามองออกมา โดยมีเป้าประสงค์ให้เยาวชนรู้ว่าเยาวชนพูดแบบนี้ได้ เยาวชนมีสิทธิที่จะเล่าเรื่องเหล่านี้ซึ่งเป็นเรื่องของชีวิตของเขาเอง เมื่อเยาวชนมองเห็นว่าเขาทำแบบนี้ได้เขาก็จะเติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ที่ปกติและยืดหยุ่นต่อปัญหาต่าง ๆ ได้ต่อไป

บทสรุป

กระบวนการสร้างสรรค์ละครประยุกต์เรื่องมหาสมุทรสุดขอบฟ้าทำให้เยาวชนได้พัฒนาและรับรู้ถึงศักยภาพภายในตนเองว่าเขามีสิทธิที่จะฝันและสร้างฝันนั้นให้เป็นจริงได้ด้วยตนเองกระบวนการละครปลูกฝังคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ตามมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน คุณธรรมของความเป็นมนุษย์ดังกล่าวเป็นของมนุษย์ที่เข้าใจถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของตนเองและต้องได้รับการเคารพจากเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ ในสิทธิขั้นพื้นฐานนี้ ตลอดจนได้รับการปกป้องคุ้มครองจากรัฐเพื่อให้เป็นหลักประกันว่ามนุษย์ผู้นั้นจะยกระดับสร้างสรรค์ตนเองให้ดีขึ้นเช่นเดียวกับการช่วยเหลือผู้อื่นด้วยเช่นกันในฐานะพลเมืองของรัฐนั้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

- Blatner, Adam. (2007). Creative Drama and Role Playing in Education. In Adam Blatner ed., Interactive and Improvisational Drama, (79-89). New England: iUniverse.
- Freire, Paulo. (1972). Pedagogy of the Oppressed. New York: Harmondsworth.
- Habermas, Jurgen. (2010). The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights. Metaphilosophy. 41, July (4). 464-480.

ธนศ อภรณ์สุวรรณ. (2549). กำเนิดและความเป็นมาของสิทธิมนุษยชน.

กรุงเทพฯ: คบไฟ.

เจ้าหน้าที่มูลนิธิเตรียมชีวิต1. (2562, 25 มีนาคม). สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

นักศึกษา 1 นักศึกษาอาสาสมัครฝึกงาน จากคณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น. (2562, 9 สิงหาคม). สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี,
สมุทรสาคร.

นักศึกษา 2 นักศึกษาอาสาสมัครฝึกงาน จากคณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น. (2562, 9 สิงหาคม). สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี,
สมุทรสาคร.

ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์. (2546). การละครสร้างสรรค์สำหรับเด็ก. กรุงเทพฯ
: พัฒนาคุณภาพวิชาการ.

บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงของโครงการ. (2562, 9 เมษายน).
สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงของโครงการ. (2562, 29 เมษายน).
สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงของโครงการ. (2562, 14 พฤษภาคม).
สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

บุญพงษ์ พานิช ผู้กำกับการแสดงของโครงการ. (2562, 25 สิงหาคม).
สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

ผู้ดูแลเยาวชนในมูลนิธิเครือข่ายส่งเสริมคุณภาพชีวิตแรงงาน. (2562, 14
สิงหาคม). สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

ผู้ชมละคร 4 รอบการแสดงที่วิทยาลัยดุริยางคศิลป์. (2562, 23 กรกฎาคม).
สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, นครปฐม.

ผู้ชมละคร 1 รอบการแสดงที่โรงละครคณะดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัย
บูรพา. (2562, 25 สิงหาคม). สัมภาษณ์โดยปวลักษณ์ สุรัสวดี, ชลบุรี.

เยาวชนทั้ง 6 คน นักแสดงของโครงการ. (2562, 9 เมษายน). สัมภาษณ์
โดยปาลักชี สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

เยาวชน 2 นักแสดงของโครงการ. (2562, 7 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดยปาลักชี
สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

เยาวชน 3 นักแสดงของโครงการ. (2562, 7 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดยปาลักชี
สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

เยาวชน 4 นักแสดงของโครงการ. (2562, 7 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดยปาลักชี
สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

เยาวชน 6 นักแสดงของโครงการ. (2562, 7 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดยปาลักชี
สุรัสวดี, สมุทรสาคร.

แอนดรู แคल्पแฮม. (2559). สิทธิมนุษยชน: ความรู้ฉบับพกพา. แปลโดย
จิตรัตน์ ทิพย์สัมฤทธิ์กุล และสุนีย์ สกาวรัตน์. กรุงเทพฯ: โอเพน
เวิลด์ส.

